Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:10 Sayı:19 Bahar 2011 s.207-219

DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ: TÜRKİYE İÇİN BİR ANAYASAL ÇERÇEVE ÖNERİSİ

Bekir Berat Özipek*

Özet

Din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almanın gerekleri birisi, onu anayasal güvenceye kavuşturmaktır. Bu bağlamda onun anayasada nasıl düzenleneceği, uzun mu kısa mı olacağı veya neleri kapsaması gerektiği gibi konuların tartışılmasında yarar vardır.
Bu makale, söz konusu özgürlüğün evrensel insan hakları metinlerindeki düzenleniş biçimini de göz önüne alarak, Türkiye için ideal bir düzenlemenin nasıl yapılması gerektiğini tartışmakta ve bir öneri sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Din ve vicdan özgürlüğü, anayasa, insan hakları, demokratikleşme

FREEDOM OF RELIGION AND CONSCIENCE: A PROPOSAL OF CONSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR TURKEY

ABSTRACT

One of the requirements of ensuring the freedom of religion and conscience is to fold it under a constitutional warranty. In this context, it is beneficial to discuss the issues about how it should be regulated in the constitution, whether it should be short or long or what it should cover.
This article, taking the form of the aforementioned freedom issued in the universal human rights texts into consideration, discusses what can be the ideal regulation for Turkey and presents a suggestion in this context.

Keywords: Freedom of religion and conscience, constitution, human rights, democratization

*Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Din ve vicdan özgürlüğü, insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu ve tanınmaması durumunda onun insan onuruna yaraşır bir biçimde yaşamasının mümkün olmadığı çok temel bir hakkı ifade etmektedir.

Dini inanç, insanın başka bir "âlem"le ilişkisini ifade eden, genellikle sonsuz mutluluk ve sonsuz mutsuzluk inancıyla bağlantılı olan ve bu yönleriyle, karşılanmaması durumunda onun yaşadığı hayatı çekilmez hale getiren vazgeçilmez bir değer taşımaktadır. Bundan dolayı pek çok insan için din, onun kendi hayatından ve yaşama hakkından bile daha önemli olabilmektedir.

İnsanın aşkın olanla kurduğu çok özel bir bağı ifade eden dinin gereklerinin, ritüellerinin veya diğer pratiklerinin hayata aktarılması, insanın hem kendisinden ve yaşadığı hayattan memnun olması, hem de diğer insanlarla ve toplumla ilişkilerinin sağlıklı bir temele oturması için karşılanması zorunludur.

Burada genellikle karşılaşılan en önemli sorun, bireyin dini inanç ve pratiklerini, başka bireylerin haklarını ihlal etmeden özgürce yaşayabileceği bir sosyal, hukuki ve siyasi çerçevenin oluşturulması noktasında belirginleşmektedir.

Günümüz dünyasında bazı ülkelerin bu ideale yakın, bazılarının uzak, bazılarının ise çok daha uzak olduğu görülmektedir. En yakın olan ülkelerin dahi, toplumsal ve hukuki yapısı bakımından, henüz mükemmel sayılabilecek bir örnek oluşturamadıklarını göz önüne aldığımızda, bu konuda ideal hukuki çerçeve üzerinde düşünmek, onu geliştirmek ve anayasal-yasal bir formülasyona ulaşmak önemlidir.

A. DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ NEDİR?

Din ve vicdan özgürlüğü, insanın herhangi bir dine inanmasını veya inanmamasını, inanmasının veya inanmamasının gerektirdiği pratikleri -ibadetleri, ritüelleri- yerine getirip getirmemesini, inancını değiştirebilmesini, inancının propagandasını yapabilmesini, inancının gerektirdiği cemaat, tarikat vb. örgütlenmeleri yapabilmesini, dilediğinde bunlardan ayrılma hakkını kullanabilmesini, herhangi bir şekilde inanmaya veya inanmamaya zorlanmamasını içeren temel bir hakkı ifade etmektedir.

Böyle bir hukuki çerçeve, herkesin, inananların ve inanmayanların, farklı biçimlerde inananların, farklı etnik, dini, kültürel veya başka türden kimliklerin eşit bireyler olarak yaşayabildikleri bir temel haklar kategorisine ihtiyaç duymaktadır.

Bunun gerçekleşmesinin hukuki ve siyasi ön şartı, vatandaşlarının her türlü kimlik farklılığına eşit mesafede olan *tarafsız devlet* ilkesinin tesis edilmesidir[1]. Bu ilke günümüzde birçok ülkede ulaşılması öngörülen bir hedef olmakla beraber, birçok ülkede ve bu arada Türkiye'de de henüz gereği gibi tesis edilmiş sayılmaz.

Din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi, hiç kuşkusuz sadece anayasal ve yasal düzenlemelerle sağlanabilecek bir durum değildir. Özellikle Türkiye gibi, aynı anayasal çerçevenin egemen olduğu dönemlerde, özgürlükler açısından birbirinden tamamen farklı uygulamaların yaşanmış olduğu, anayasanın ilgili hükmü değişmediği halde özgürlüklerin ciddi daralma ve genişleme gösterdiği gerçeği göz önüne alındığında, ideal bir anayasal düzenlemeyi gerçekleştirmenin o özgürlüğü korumak için yeterli olmadığı da anlaşılabilir.
Buna anayasa mahkemesinin aynı ilkeleri siyasi konjonktüre bağlı olarak farklı zamanlarda farklı yorumladığı durumları da eklediğimizde, anayasanın özgürlükleri koruma açısından değerine ilişkin haklı sorular sorulabilir.

Ancak bütün bunlar, özgürlüklerin garanti altına alınması açısından ideal veya olması gereken nitelikte bir anayasal çerçevenin oluşturulmasının önemini ortadan kaldırmaz. Bu çoğu kez -ve Türkiye'de neredeyse her zaman- anayasa bir özgürlüğü sağlamanın tek başına yeterli şartı olmasa da gerekli şartıdır. Bu bağlamda, din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almaya ilişkin evrensel tecrübeyi anlamak ve ideal bir düzenlemeye ulaşmak için, farklı toplumların anayasalarında bu özgürlüğün nasıl yazıldığına bakmak önemlidir.

B. EVRENSEL TECRÜBEYİ İZLEMEK: METİNLER, BELGELER VE ANAYASALAR

1. Evrensel Metinlerde Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alacak ideal bir modelin mevcut olup olmadığı tartışılabilir. İnsan hayatının ve hakların dinamik doğası veya "doğal hukuk"un keşfedilmesine ilişkin sürecin belki de hiç bitmeyecek olması, tüm zamanlar için geçerli böyle bir modelin ortaya koyulmasını imkansız kılmaktadır.

Bu konuda insanlık uzun bir yolculuk yapmış ve pek çok metin üretmiştir. Bu yolculuğun halen devam ettiğini göz önüne aldığımızda, haklarla ilgili kavrayışın değişmesine, genişlemesine ve derinleşmesine bağlı olarak, bu formülasyonların da az veya çok farklılaşmasını beklemek mümkündür. Bu çerçevede, söz konusu özgürlüğün anlaşılmasını bir *süreç* olarak ele almak ve evrensel tecrübeyi anlamak, bugün veya yakın gelecek için ideal bir formülasyona ulaşmak bakımından önemlidir.
Din ve vicdan özgürlüğünün hukuki bakımdan düzenlenişindeki gelişimi görmek bakımından, 1776 tarihli *Virginia İnsan Hakları Bildirgesi* ile 1948 tarihli *İnsan*

[1] Tarafsızlık ilkesi için bkz. (Arslan 1999).

Hakları Evrensel Beyannamesi'ni ve 1950 tarihli *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'ni karşılaştırmak açıklayıcı olabilir.

Virginia İnsan Hakları Beyannamesi'nin 16. maddesi şöyledir:

"Yaradan'a borçlu olduğumuz görevimiz, dinimiz ve bunu yerine getirme tarzımız, şiddet ve baskıyla değil, ancak irade ve inançla belirlenebilir; bu yüzden herkes, dininin gereklerini, vicdanının buyruklarına göre yerine getirmek hakkına sahiptir; birbirine karşı, Hıristiyan sabrını, sevgisini ve merhametini göstermek herkesin görevidir."

Bu ifade, özü itibarıyla din ve vicdan özgürlüğünü herkes için bir hak olarak tanımlaması bakımından önemlidir. Ancak bu formülasyonda söz konusu özgürlük, ilahi doğal hukuk temeline dayalı olarak tanımlanmakta ve bu hakkın tanınması, belirli bir dinin kurallarıyla desteklenmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. maddesi ise şöyledir:

"Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir."

Evrensel Beyanname'deki bu düzenleme, söz konusu hakkın içeriğini en temel unsurlarıyla ortaya koyması ve hangi (doğal) hukuk anlayışının tercih edildiğine ilişkin vurguya yer vermemesi bakımından önemlidir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise 9. maddesinde bu hakkı şöyle tanımlamıştır:

"Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir".

Bu formülasyon, esas itibarıyla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki tanımı tekrarlamakta; farklı olarak, bu özgürlüğün sınırlarını da belirlemektedir.

Aynı şekilde 1966 tarihli Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi[2] de, gerek tanım ve gerekse sınırları bakımından benzer bir yaklaşımı ifade etmekte olup, ilave olarak, çocukların din eğitimine ilişkin bir güvence de içermektedir. Sözleşme'nin ilgili 18. maddesi şöyledir:

"*Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü*

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak

[2] http://www.belgenet.com/arsiv/bm/bmsiyasihak.html (3 Aralık 2010).

amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.
4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, anne-babalar ile, mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler".
Bu gelişim çizgisi, evrensel metinlerde din ve vicdan özgürlüğünün bugün ulaştığı düzeyi göstermekte ve neredeyse aynı ifadelerle, bu özgürlüğün genel kabul gören formülasyonunu ifade etmektedir.

2. Dünya Anayasalarında Din ve Vicdan Özgürlüğü

Dünya anayasalarına bakıldığında, bir bölümü yukarıda ifade edilen evrensel formülasyon çabalarının öncesinde belirlenmiş olmasının da etkisiyle, genellikle bu çerçevenin gerisinde kalan veya devletin dinler ve inançlar karşısında tarafsız olması ilkesine uygun olmayan biçimlerde kaleme alınmış oldukları görülmektedir. Bazılarında bir "devlet dini", bazılarında ise bir "resmi kilise" bulunabilmektedir. İspanya anayasasında olduğu gibi bir dine veya inanca (Katoliklik) isim olarak yer verildiği durumlar da mevcuttur.

Bununla beraber, bu tür düzenlemelerin ideal bir formülasyon olmamakla beraber, din ve vicdan özgürlüğünün o ülkelerde mevcut olmadığı anlamına gelmeyeceğini de vurgulamak gerekir (Tıpkı bu özgürlüğü anayasalarında kabul edilebilir bir çerçevede ve yukarıda ifade edilen evrensel metinlere uygun olarak formüle etmiş olmanın, pratikte onu garanti altına almaya yetmediği gibi.)

Dünya anayasalarından birkaç örnek, bu özgürlüğün formüle ediliş biçimleri hakkında fikir verici olabilir:

Rusya Anayasası, 14. maddesiyle Rusya Federasyonu'nun seküler bir devlet olduğunu, hiçbir dinin, devlet dini veya zorunlu din olarak belirlenemeyeceğini, dini birliklerin devletten ayrılmış olduğunu ve kanunlar önünde eşitliğini hükme bağlamakta ve 28. maddesiyle de bu özgürlüğü şöyle düzenlemektedir:

"Herkesin vicdan özgürlüğü, tek başına veya başkalarıyla birlikte her hangi bir dine inanma veya hiçbirine inanmama hakkı dahil, ibadet özgürlüğü, dini ve diğer görüşleri serbestçe seçme, onlara sahip olma, yayma ve onlara uygun şekilde hareket etme özgürlüğü güvence altına alınır"[3].

Estonya Anayasası'nın düzenlemesi ise (40. madde) şöyledir:

"Herkes vicdan, din ve düşünce özgürlüğüne sahiptir.
İnsanlar, kiliselere ve dini organizasyonlara ait olmakta özgürdür.

[3] Rusya Federasyonu Anayasası, *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm.

Devlet kilisesi yoktur.
Herkes, bireysel olarak veya başkalarıyla birlikte, kamusal veya özel surette, kamu görevini, sağlığı ve ahlakı ihlal etmedikçe, dini mütalaalarını izleme hakkına sahiptir"[4].

Birçok ülkenin anayasasına da ilham kaynağı olan İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası'nın 15. maddesi ise bu özgürlüğü şöyle tanımlamaktadır:

"1. Din ve vicdan özgürlüğü garanti altındadır.
2. Herkes, dini inancını veya felsefi mütalaalarını serbestçe seçme ve bunları yalnız veya başkalarıyla birlikte bir topluluk halinde ifade etme hakkına sahiptir.
3. Herkes bir dini cemaate katılma ve ait olma ve dini öğretileri izleme hakkına sahiptir.
4. Hiçkimse dini bir cemaate katılmaya, ait olmaya, dini bir edime veya dini bir öğretiyi izlemeye zorlanamaz."

C. TÜRKİYE ANAYASASI VE ÖNERİLER

1. Mevcut Düzenleme ve Sorunları

Türkiye'de din ve vicdan özgürlüğü, 1982 Anayasanın 24. Maddesinde şöyle düzenlenmiştir:

"*Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.*
14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.
Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.
Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.
Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz".

Bu düzenleme, birçok bakımdan din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin evrensel standartlara aykırılık arz etmektedir. Öncelikle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden itibaren pek çok anayasal metinde yer alan dini ibadet

[4] Estonya Anayasası, http://www.servat.unibe.ch/icl/en00000_.html (Erişim 10 Mayıs 2011).

serbestisine ilişkin ilk madde, 14. madde aracılığıyla bir "genel sınırlama"ya tabi tutulmuştur[5]. Din eğitim ve öğretimi de bireylere ve sivil topluma dolaylı olarak yasaklanmış olup, sadece devlete ait bir faaliyet olarak tanımlanmıştır. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu olmasına anayasal temel oluşturulmuştur. Dahası, bu özgürlüğün kullanımı, "siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama" ile "istismar" gibi hukuki bakımdan ihlalin belirlenmesine uygun olmayan -veya aslında ihlal de olamayan- soyut bir dizi kriterle sınırlandırılmıştır. Bu yönleriyle mevcut düzenleme, evrensel metinlerde tanımlanan ve demokratik toplumlarda geçerli olan standardın dışında ve din ve vicdan özgürlüğüne aykırı bir nitelik taşımaktadır.

2. Din ve Vicdan Özgürlüğü: İdeal Bir Formülasyon Nasıl Olmalı?

Evrensel insan hakları belgeleri ve demokratik sistemlerin pratikleri ışığında, din ve vicdan özgürlüğünü formüle ederken göz önüne alınması gereken hususları şöyle soralayabiliriz:

- Öncelikle bu özgürlük, inanmayı, inanmamayı, farklı biçimlerde inanmayı veya din ve inanç konularında kayıtsızlık dahil diğer *bütün tercih ve tutum alışların* meşruluğunu tanımalıdır.
- Bireylerin, tek başlarına veya kolektif biçimde, özel veya açık biçimde din ve vicdana dayalı pratiklerini güvence altına almalıdır. Buna Türkiye toplumunun sosyolojik bir gerçeği olmasına karşın yasa dışı sayılan cemaat ve tarikatlarla, Sünni ve Alevi dergahları, tekkeleri, cemevleri, manastır, şapel veya apartman katında ibadethane benzeri ibadet mekanları da dahildir. Hiç kuşkusuz, bu pratikler, din karşıtı düşünce ve ifadeleri ve onlara ait mekanları da kapsamaktadır.

[5] TESEV'in bir raporu, bu genel sınırlama hükmünü şöyle eleştirmektedir: "Bütün temel haklar için geçerli olan kötüye kullanma yasağına ek olarak, sadece din özgürlüğü bakımından ikinci bir kötüye kullanma ve "din istismarı" yasağı getiren bu fıkra yürürlükteki Anayasa'nın din özgürlüğü konusundaki önyargılı tutumunu göstermesi bakımından ilginçtir. Bu hüküm dindarların sivil özgürlüklerine diğer kişiler için söz konusu olduğundan daha fazla sınırlama getirmekle kalmamakta, aynı zamanda onların kamusal tartışmaya ve siyasete katılımının ciddi ölçüde kısıtlanmasına da dayanak oluşturmaktadır. Bunun Türkiye'nin siyasi rejimi bakımından pratik sonucu dindarların "yurttaşlık" statüsünün tenzil edilmesi ve onlara neredeyse sadece özel hayat alanını açık bırakmasıdır. Kısaca bu hüküm hem özgürlük karşıtıdır hem de antidemokratiktir. Dolayısıyla, yeni anayasada buna benzer bir hükme yer verilmemesi gerekmektedir". Bkz. Mahçupyan, Etyen vd. (2011:17).

- Din ve vicdan özgürlüğü temelli sivil oluşumların her türlü vakıf, dernek, sendika türü gönüllü örgütleri aracılığıyla yürütecekleri faaliyetlerin, dini olmayan herhangi bir faaliyet gibi koruma görmesi sağlanmalıdır. Azınlıkların din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin statüleri, onların Lozan'ın güvencelerine ihtiyaç duymayacakları, kendilerini azınlık şemsiyesine muhtaç hissetmeyeceği biçimde düzenlenmelidir[6].
- Zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin anayasal temeli kaldırılmalı, bu dersin tercihe bağlı olduğu açıkça belirtilmelidir. Bu kuralın ayrılmaz bir parçası olarak, *din eğitimi* ile *dini eğitim*in de bir hak olarak herkese tanındığı hükme bağlanmalı, böylece Türkiye'nin sivil alanda dini eğitim veren eğitim kurumları oluşturmayı kendi toplumuna yasaklayan tek demokratik ülke olma özelliği ortadan kaldırılmalıdır.
- Dini veya din karşıtı propagandanın serbest olduğu açıkça belirtilmeli, böylece "hu çekme" veya "zikir" ile misyonerlik yapmanın da aynı hakkın parçaları veya tezahür biçimleri olduğu tanınmalıdır.
- Dinin, mezhebin veya başka türden inanca ilişkin tercihin kimlik belgelerinde ifadesine yer verilmemeli, ancak bireylerin tercih etmeleri durumunda bunu yazdırmalarının da ifade, din ve vicdan özgürlüğünün bir parçası olduğu göz önüne alınmalıdır.
- Bu özgürlüğü sınırlandırmada bir ölçüt belirlenecekse, bunun geniş tutulmaması önemlidir. Bu bağlamda din ve vicdan özgürlüğünün, "ancak başkalarının temel haklarına yönelik açık bir tehdit ve fiili bir zorlama söz konusu olduğunda, özüne dokunulmaması koşuluyla ve kanunla" sınırlandırılabileceği hükme bağlanmalıdır.
- Sivil bir anayasa söz konusu olacaksa, tıpkı diğer tüm ilkelerde olduğu gibi, laiklik konusunda da bir tercih yapılacak ve yeni anayasanın bu ilkeyi içerip içermeyeceğine, toplum karar verecektir. Anayasada laikliğe yer verilecekse, bunun özgürlükçü bir içerikle formüle edilmesi ve devletin dinler ve inançlar karşısında kesin tarafsızlığını ve bireysel özgürlüklerin herkese karşı korunmasını öngörmesi önemli olacaktır. Çünkü bugünkü durumda anayasanın laikliğin tanımı konusundaki suskunluğu -ki bunun bilinçli bir suskunluk olduğunu düşünmek için haklı nedenler vardır- keyfiliğe ve ihlallere kapı aralamaktadır. Bu yapılmadıkça, bugünkü tartışmaların devam etmesi ve siyasi konjonktüre, ara dönemlere bağlı olarak insan hakları ihlallerinin yaşanması söz konusu olabilecektir.
- Din ve vicdan özgürlüğünün ideal formülasyonu, aynı zamanda ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve eğitim hakkının da nasıl formüle edileceğiyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda, anayasadaki diğer maddelerin

[6] Bu uygulama, örneğin gayrimüslim vakıflarının üzerindeki bütün kısıtlamaların kaldırılmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yolu, azınlık statüsünün kaldırılması anlamına gelmemektedir. İdeal durum, din ve vicdan özgürlüğü konusunda azınlıkların da diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olmaları ve bu hakların da evrensel standartların gerisinde olmamasıdır. Mağduriyette eşitlik olmamalıdır.

de genel özgürlük çerçevesiyle uyumlu biçimde içeriklendirilmesine dikkat edilmelidir.

- Mevcut anayasadaki 14. madde (kötüye kullanma yasağı) ile 15. madde (temel hak ve hürriyetlerin kullanımının durdurulması) türü hükümlere yer verilmemelidir.

Bu çerçevede, din ve vicdan özgürlüğünün formülasyonuna ilişkin önerilere baktığımızda, gittikçe daha fazla bir biçimde, evrensel standartlara yaklaşıldığı tespiti yapılabilir. Özellikle 2000 yılı sonrası dönem, bu konudaki evrensel tecrübenin, ilgili literatürün ve AİHM'nin içtihatlarının Türkiye'de yaygın biçimde tartışılmasına konu olmuştur. Anayasa değişikliğine ilişkin 12 Eylül 2010 Referandumu ise, pek çok konuda olduğu gibi demokrasi ve özgürlük için mücadele eden güçlerin önünü açmış, bu kapsamda sivil anayasa ve dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin daha iyi bir düzenleme konusundaki çabalara da ivme kazandırmıştır.

Türkiye'de pek çok kurumun, egemen laiklik anlayışı veya resmi ideolojinin sınırları içinde kalma kaygısının bir sonucu olarak, bu özgürlüğü oldukça dar, hatta onu kullanılamayacak kadar illiberal biçimde tanımladığı görülmektedir. Hiç kuşkusuz bu önerilerin dile getirildiği ortam ve koşullar da önemlidir. Tıpkı Kürt Sorununda olduğu gibi, din ve vicdan özgürlüğü sorununda da, çoğu kez daha özgürlükçü bir perspektife sahip olup da, belirli bir sosyo-politik durumun gereklerini gözetmenin baskısıyla, özgürlükler çıtasını indirmek zorunda kalan kurum ve kişiler de mevcuttur. Ancak gerekçesi ne olursa olsun, bu konuda sivil toplumdan gelen önerilerin, uzun süre statükoyu teyit edici bir nitelik taşımış olduğunu görmek mümkündür.

Örneğin Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) önerisi yasakçı hükümler taşımakta, hatta bunu pekiştirici ilave hükümler içermektedir. TÜSİAD'ın önerisinde yer alan, "Din eğitim ve öğretimi, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din Kültürü Öğretimi, yalnızca ortaokul ve dengi kurumlarda verilebilir" ifadeleriyle (TÜSİAD, 1993: 38), dini eğitim sivil topluma yasaklanmakla kalmamakta, din öğretimi de yalnızca bir eğitim düzeyiyle sınırlandırılmaktadır.

Türkiye Barolar Birliği'nin 2007 tarihli önerisi de evrensel standartların gerisinde olup, bu konudaki mevcut kısıtlamaları tekrarlamaktadır. Din eğitim ve öğretimini devlete özgülemekte, dini eğitimden ise hiç söz etmemektedir. Bu ifade, toplumun kendi tercihleri ve inançları doğrultusunda dini eğitim veren sivil eğitim kurumları oluşturmasına da anayasal bir temel oluşturmamaktadır. Aynı şekilde, 1982 Anayasasındaki "istismar" kısıtlamasını da tekrarlamaktadır (Türkiye Barolar Birliği, 71-72).

.

Zafer Üskül (1992: 28) ise önerisinde, 1982 Anayasasındaki "kişisel çıkar" veya "istismar" gibi soyut sınırlandırma hükümlerine yer vermektedir. Ayrıca, "kamu kurumlarında ve özel okullarda ibadet yerleri bulundurulamaz" gibi din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olup, günümüz demokrasilerinde de bir hak olarak tanınan ve

birçok demokratik devletin mevzuatına konu olan bir düzenlemeyi[7] tanımayan bir yasaklama hükmünü de içermektedir.

Çeşitli siyasi partilerin, sendikaların ve platformların önerilerinde yer alan bu ve benzeri hükümler, Türkiye'de din ve vicdan özgürlüğünün anlaşılış ve formüle ediliş biçiminin evrensel metinler ve onların ürünü olan demokratik hukuk devletlerinin standartları bakımından sorunlu olduğunu göstermektedir.

Bununla beraber, son yıllarda, bu genel sorunun dışında kalan ve din özgürlüğünü evrensel anlam ve içeriğiyle talep eden akademik makale, rapor ve öneriler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Örneğin Mustafa Erdoğan'a göre Anayasa'nın 24. maddesinin şu yönde sadeleştirilmesi din ve vicdan özgürlüğünün ve çoğulculuğun gereklerine uygun düşecektir:

"Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Dini ibadet, ayin ve törenler serbesttir; toplu veya kamu hayatıyla ilgili sonuçları bulunan ibadetlerde genel sağlık ve kamu düzeni gerekleri göz önünde bulundurulur. Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya zorlanamaz. Kimse dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, bunlardan dolayı kınanamaz ve suçlanamaz"(Erdoğan 2011).

Erdoğan'ın yukarıdaki formülasyonu, bu özgürlüğü bir anayasa metninde temellendirmeye elverişli olabilecek kadar kısa ve özlüdür. Ancak "Türkiye'ye özgü koşulları"[8] dikkate aldığımızda, din ve vicdan özgürlüğünü, herhangi bir anayasal metinde yer alması gerekemeyecek kadar ayrıntılı biçimde düzenlemek daha doğru bir tercih olabilir. Bu bağlamda Stratejik Düşünce Enstitüsü'nün önerisi, bir anayasa maddesi olarak görece uzun görünse de, söz konusu hakkın daha sağlam bir güvenceye kavuşturulması bakımından doğrudur. Enstitü'nün 2011 tarihli önerisi şöyledir:

[7] Bkz. (Federal… 1998: 64-74).

[8] Bu koşullar, din ve vicdan özgürlüğünü tehdit eden başlıca iki kaynaktan doğabilir. Bunlardan ilki, "Türkiye'ye özgü" bir anlam verilen laikliktir. Türkiye'de laiklik, "devletin dinler ve inançlar (ve tabii ki inançsızlık) karşısında tarafsız kalması" anlamındaki liberal tarafsızlık ilkesi olarak değil, devlet eliyle din ve inanç alanının biçimlendirilmesi ve devlete bağlı din kurumu (Diyanet) aracılığıyla din "hizmetleri"nin yürütülmesi olarak anlaşılmış ve öyle uygulanmıştır. Dolayısıyla, din ve vicdan özgürlüğünü devletten ve onun özgürlüklerle çelişen laiklik anlayışından korumak için ilave özen gerekir. Öte yandan Diyanet kurumu benzeri düzenlemeleri benimseyen veya zorunlu din dersini meşru gören toplum kesimlerinden gelebilecek özgürlük karşıtı önerilere karşı da ilave bir özen gerekebilir. Her iki duruma karşı, ayrıntılı bir düzenleme mantıklı olabilir.

"Herkes, vicdan, din ve kanaat özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama, örgütlenme ve ayin suretiyle düşünce ve inançlarını açıklama ve yayma özgürlüğü ile din veya inanç değiştirme özgürlüğünü de içerir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç, pratik ve kanaatleri ile içinde yer aldığı dini topluluktan dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Herkes, kendi dini ve inancı doğrultusunda eğitim alma ve verme, eğitim kurumları oluşturma ve müfredatını belirleme hakkına sahiptir. Bir dine ve inanca dayalı eğitim ve öğretim ile din kültürü ve ahlak öğretimi kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlıdır.

Tarafsızlık ilkesinin gereği olarak devlet kamu istihdamında dine, inanca, mezhebe, kanaate ve felsefi görüşe bağlı tercihleri ve pratikleri nedeniyle hiç kimseye ayırımcılık yapamaz. Bu güvence kamu hizmetlerinden yararlananlar için de geçerlidir.

Vicdani ret bütün vatandaşlar için haktır. Kimse, dini ve felsefi inanç ve tercihlerine aykırı kamu hizmetlerine zorlanamaz. Vicdani ret hakkı kamu yükümlülüklerinde eşitlik ilkesine uygun olarak kullanılabilir" (Stratejik… 2011: 19).

Sonuç

Din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almanın yolu, sadece iyi bir anayasa yapmaktan geçmez. Çünkü en abidevi metinler bile, ne kadar özenli biçimde kaleme alınmış olurlarsa olsunlar, tek başlarına ihlalleri engelleyemezler.

Ancak bu durum, söz konusu hakkı en ideal biçimiyle formüle etmenin önemini azaltmaz. Tersine, ihlalleri önlemenin gereklerinden biri olarak, onu bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde yanlış anlamaya hazır olanlara karşı çok daha özenli biçimde düzenlemeyi gerekli kılar.

Bu çalışmada, din ve vicdan özgürlüğünün, herhangi bir anayasada yer alması gerekenden daha uzun ve ayrıntılı biçimde tanımlanmış olmasının ve böyle önerilmesinin anlamı budur. Yazılı metinlerin, ardında onu savunacak güçlü bir toplumsal destek ve siyasi irade olmaksızın, özgürlükleri korumaya yetmeyeceğini bilmekle beraber, bu konuda ihlalci iradeye herhangi bir "Aşil topuğu" bırakmamakta da fayda vardır. Bunun anlamı, din ve vicdan özgürlüğüne, bütün unsurları ve görünümleriyle anayasa metninde açıkça yer vermektir.

Aynı şekilde, bu özgürlüğün gereği gibi yaşanmasını engelleyen bir "vesayet kurumu" olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ile zorunlu "din kültürü ve ahlak bilgisi"

dersinin anayasal temeli de söz konusu olmamalıdır. Böylece, din ve inanç alanının özgürleştiği ideal bir duruma doğru atılacak adımların da önü açılmış olacaktır.

Din ve vicdan özgürlüğünü bütün unsurlarıyla birlikte ve herkes için tesis etmek mümkün ve ulaşılabilir bir hedeftir. Bunun için korkulara ve önyargılara yenilmeden, evrensel standartları ve ilgili literatürdeki gelişmeleri izleyerek adım atmak, yaşadığımız ülkeyi herkes için daha iyi bir yer haline getirecektir.

Kaynaklar

Arslan, Zühtü, "Anayasal Devletin Normatif Temelleri: Siyasal Tarafsızlık (1)", *Liberal Düşünce*, Sayı 16, Güz 1999.

Erdoğan, Mustafa, *Türkiye İçin Bir Demokratikleşme ve Sivilleşme Perspektifi*, Birlik Vakfı, http://www.abchukuk.com/makale/makale312.html.

Estonia - Constitution, http://www.servat.unibe.ch/icl/en00000_.html.

Federal İşyerlerinde Dini Pratik ve Dîni İfadeye Dair Prensipler, *Liberal Düşünce*, Güz 1998, Sayı 12, ss. 64-74.

Rusya Federasyonu Anayasası, *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm.

Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, http://www.belgenet.com/arsiv/bm/bmsiyasihak.html.

Stratejik Düşünce Enstitüsü, *Vesayetsiz ve Tam Demokratik Bir Türkiye İçin İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa*, Hazırlayanlar: Bekir Berat Özipek, Levent Korkut, Murat Yılmaz, Vahap Coşkun, Yusuf Şevki Hakyemez, Yusuf Tekin, Ankara, 2011

TESEV, *Türkiye'nin Yeni Anayasasına Doğru*, (Hazırlayanlar, Etyen Mahçupyan, Mustafa Erdoğan, Hasan Cemal, Ümit Cizre, Can Paker, Serap Yazıcı, Tosun Terzioğlu, Ergun Özbudun, Salih Yıldırım), İstanbul, 201.

TÜSİAD, Yeni Bir Anayasa İçin, *TBMM'deki Siyasi Partilerin Anayasa Değişikliğine İlişkin Hazırlık Çalışmaları ve Taslak Metinler*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Ankara, 1993.

Türkiye Barolar Birliği, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi*, Geliştirilmiş Gerekçeli Yeni Metin, Ankara, 4. Baskı, 2007

Üskül, Zafer, *Geniş Tabanlı Bir Uzlaşma Arayışı İçin Karşılaştırmalı Anayasa Taslağı ve Anayasa Anketi*, İstanbul, 1992.